

revolucionarni svijet sembénea ousmaneana

biserka cvijetičanin

Kada je uz naslov romana *Drveni božji štapići* na francuskom jeziku stavio isti naslov na jeziku volof — BANTY MAM YALL, senegalski književnik Sembène Ousmane¹ već je tim činom otkrio svoj pogled na svijet: premda piše na francuskom jeziku, prije svega uslijed kolonijalnih povijesnih razloga, ali i nedovoljno razvijene izdavačke djelatnosti na afričkom kontinentu, Sembène Ousmane izražava otpor prema francuskom jeziku kao službenom jeziku svoje zemlje. Od ulaska u kulturni život Senegala, od svog prvog romana *Crni doker*, Sembène Ousmane se bori za afirmaciju afričkih jezika kao izraza kulturnog identiteta, neumorno postavljajući pitanje: »Zašto smo postali nezavisni, ako smo iskorijenjeni unutar naše vlastite kulture?«. Strani jezik, nasilno nametnut u kolonijalno doba, pridonosi stvaranju jaza između domaće elite i širokih narodnih slojeva koji nisu obuhvaćeni obrazovanjem. Danas jedva 10 odsto Afrikanaca dobro govori jezik bivših kolonizatora, ali oni koji ga ne govore, ostaju, kaže Sembène Ousmane, na marginama društvenog, kulturnog, ekonomskog i političkog života. Tako se afrički pisac našao u dvojnoj situaciji: piše li na jednom od afričkih jezika, krug čitalaca je uzak uslijed velikog broja jezika i nepismenih; piše li na stranom jeziku, jeziku bivšeg kolonizatora, on ima mogućnost da stekne širu, internacionalnu publiku, ali gubi potencijalnog domaćeg čitaoca. Međutim, veliki broj jezika u Africi (neki kažu preko tisuću!) Sembène Ousmane ne smatra zaprekom u rješavanju jezičkog pitanja: »Mnogo više napora ulažemo da naučimo francuski, engleski ili kineski, nego da naučimo jezike naših susjeda, npr. hausa, fulbe ili tukuler...«. Jezik volof govori više od 80 odsto stanovništva u Senegalu, te Sembène Ousmane ističe njegovu važnost kao nacionalnog jezika.² Simbolički je svoj stav izrazio u zamjeni imena i prezimena: Sembène Ousmane (odnosno Ousmane Sembène) nosi prezime ispred imena kao protest, kao otpor stranim ideologijama i utjecajima koji i kroz jezik sputavaju razvoj afričkih kultura.

Sembène Ousmane potječe iz zemlje na čijem je tlu započelo buđenje crnačke svijesti izražene u pokretu crnaštva, čiji je jedan od začetnika bio senegalski predsjednik i pjesnik Léopold Sédar Senghor. Pokret crnaštva nastao je tridesetih godina našeg stoljeća u Parizu, kao revolt crnog čovjeka na politički, ekonomski i kulturni kolonijalizam. Uz senegalskih pjesnika i romanopisaca slijedio je i još uvijek slijedi utrte staze crnaštva, u kojima se ističu patnje crnog naroda, crni prec i tradicionalne vrijednosti. Sembène na pokret crnaštva gleda kao na nužan povijesni moment, ali koji pripada prošlosti i koji nema budućnosti. On se ne može složiti s isticanjem crne rase, njene boje kože i njenih, prema L. S. Senghoru, glavnih obilježja, emocije i osjećajnosti: »Moja vrijednost nije povezana s bojom moje kože. A vrijednost afričke kulture nije vezana uz potisnute komplekse predkanonima grčke ljepote. Naši su preci stvorili spomenike i maske kojima se ponosimo. No, ne mislim da su tražili da ih se definiira kao crnce...«. ³ Naglašavajući da ropstvo nije rođeno iz rasizma, već je rasizam posljedica ropstva, Sembène Ousmane je

dini izlaz iz proturječnih situacija i previranja koja danas obuhvaćaju i njegovu zemlju i Afriku u cjelini, vidi u uključivanju najširih slojeva stanovništva u sve vidove društvenog života, kao stvaralaca i sudionika. U tom kontekstu još je jasniji njegov pozitivan stav prema učenju i upotrebi afričkih jezika i negativan odnos prema crnaštvu kao pokretu koji nosi uski sloj intelektualne elite.

Zato se Sembène Ousmane posvetio i filmskoj umjetnosti. S uspjehom je režirao nekoliko filmova prema svojim novelama i romanima, a svoju orijentaciju na film motivirao je činjenicom da je film najdostupnija umjetnost u Africi, gdje je gotovo 90 odsto stanovništva nepismeno. Film, smatra Sembène, postaje zamjena za drvo oko kojeg se uvečer ljudi okupljaju i pričaju. Dok su mu prvi filmovi na francuskom (npr. »Crkinja iz...«), kasnije snima na jeziku volof (»Novčana uputnica«, »Xala«) i upravo tim filmovima stječe međunarodno priznanje. Sembène je, također, osnivač Udruženja senegalskih filmskih radnika i jedan od začetnika Panafričke federacije filmskih radnika, osnovane 1970. sa sjedištem u Dakaru.

U romanima *Crni doker* (*Le Docker noir*, 1956), *O zemljo, moj lijepi narode* (*O pays, mon beau peuple*, 1957), *Banty Mam Yall* (*Les Bouts de bois de Dieu*, 1960), *Harmatan* (*L'Harmattan*, 1964), *Xala* (1973), te u novelama *Voltaïque* (1962) i *Novčana uputnica* (*Le Mandat*, 1965) Sembène se osobito bavi radničkom klasom i sebe smatra njenim kroničarom. Neki sociolozi koji istražuju klasnu strukturu u Africi, ističu da su Sembèneovi romani »najbolja analiza, najbolje što je dosad napisano o radničkoj klasi u Africi«. Ovo mišljenje istodobno pokazuje da je afrički roman preuzeo na sebe i funkcije koje ne podliježu samo »bogatstvu imaginacije«: afrički roman iskazuje vjeru u šire društvene zadatke književnosti i uspostavlja cijelu prošlost, cijelu sadašnjost, a ponekad i budućnost kontinenta.

Djelimice je ovaj stav potvrdio i sam Sembène, kada je u romanu *Harmatan* pisao: »Ja ne gradim teoriju romana. Ipak se sjećam da je nekad u ovoj Africi koju se smatra klasičnom, *griot*, pripovjedač, bio ne samo dinamički element svojeg plemena, klan, sela, već i očevitan svjedok svakog događaja. On je u glavi bilježio i svima prenosio, predavao, u podnožju drveta — pričao i značajan djela. Konceptija mojeg rada proizlazi iz ove poduke: ostati što je moguće bliže stvarnosti i narodu.«⁴

Sembèneovi junaci su buntovnici koji u otvorenoj borbi nastoje mijenjati postojeće stanje potčinjenosti i pritiska. Sembène Ousmane u prvi plan postavlja radništvo i seljaštvo, koji od žrtve prerastaju u pobjednika, iz rasapa i očaja u jedinstvenu snagu. Zato Sembèneov junak iz *Banty Mam Yall* izgovara riječi koje bi mogle poslužiti kao moto većini njegovih djela: »Nisu istinski robovi oni koje su oteili silom, koje su okovali i prodali kao robove, već oni koji moralno i psihički prihvaćaju da to budu«. Kao pažljivi istraživač senegalskog i afričkog društva, Sembène jedini put za Afriku vidi u njenom kretanju prema naučnom socijalizmu, ali je istodobno svjestan svih teškoća s kojima se suočava afrički kontinent na tom putu.

U *Crnom dokeru* tek se nazire otpor: on je još nejasan u glavi junaka koji duboko osjeća nepravdu i želi je sam ispraviti, ali ne uspijeva. Slično se zbiva i s junakom romana *O zemljo, moj lijepi narode*, koji teži individualnoj akciji, te doživljava poraz. Tek kolektivno suprotstavljanje mehanizimima eksploatacijskim odnosima u kolonijalnom dobu i buđenje klasne svijesti, koje Sembène analizira u romanu *Banty Mam Yall*, donosi uspjeh. U kasnijim djelima, posebno u dužoj noveli *Novčana uputnica* i u romanu *Xala*, Sembène Ousmane smješta radnju u postkolonijalno doba u kojem se sve odigrava među Afrikancima suočenim s vitalnim pitanjima razvoja mladih nacija. Nešto koloniziran, čovjek koji nije imao mogućnosti da nauči jezik kolonizatora, postaje stranac u vlastitoj, slobodnoj zemlji, žrtva pohlepne birokracije i privilegirane elite. Ako je dotad sve udarce primao s mističnom muslimanskom rezignacijom, junak se konačno osvješćuje, shvaća revolucionarni potencijal naroda, a potraga za novčanom uputnicom pretvara se u inicijacijski obred nužan da se postigne zrelost. U romanu *Xala*, suprotstavljajući proletariziranom narodu domaću buržoaziju, spremnu da zbog vlastitog interesa izda svoju zemlju, Sembène izražava njeno uništenje na simboličan način: prosjak — predstavnik ponižene, eksploatirane klase — pljuje na glavni lik — utjelovljenje buržoaske elite — kojeg je obuzela *Xala*, nemoć.

Roman *Banty Mam Yall*, koji neki afrički kritičari nazivaju »romanom-epopejom«, jer su u prvom planu ideje zajednice i kolektivne akcije, analizira ulogu štrajka u promjeni društvenih odnosa i transformaciji mentaliteta afričkog čovjeka. Sembène polazi od stvarnog historijskog događaja, štrajka željezničkog osoblja na pruzi Niger—Dakar 1947. godine, u kojem se sukobljavaju kolonizatori i kolonizirani, nepopustljivost uprave kojom rukovode bijelci i borbenost crnih željezničara. Međutim, štrajk ne predstavlja samo rasni sukob: on je, prije svega, izraz klasne borbe koja započinje zahtjevom crnih radnika za izjednačavanjem prava s bijelim radnicima, ali kasnije dobiva mnogo šire socijalno-političko značenje. U početku među štrajkašima vlada izvjesna zbunjenost, pa i strah pred poduzetom akcijom, jer su spoznali »da je jedno razdoblje završeno«. Ovu nesigurnost zamjenjuju nada i odlučnost da se izbori konačna pobjeda rada u sukobu s kapitalom koji se skriva iza nacije i rase, a ima, u stvari, klasni karakter.

Sembène analizira odnos afričkih radnika prema štrajku i kao generacijsko pitanje. Fa Keita, iz najstarijeg naraštaja, neodlučan je, gotovo nesklon ideji da se uplete u štrajk. Čak i nakon logora, u kojem s njim surovo postupaju i gdje je prisiljen da bespomoćno prisustvuje okrutnom mučenju drugih zatvorenika, Fa Keita se vraća kući bez gorčine i odvraća od mržnje sve oko sebe, posebno »dušu štrajka«, Bakayokoa. Bakayoko, iz srednjeg naraštaja, naprotiv, ulazi u sukob svim bićem i smatra da je bez mržnje svaka borba nemoguća. Ovaj različiti pristup štrajku ipak ne dovodi do sukoba i nerazumijevanja između dva naraštaja, već, štoviše, štrajk omogućuje da se prevlada opozicija stari — mladi, jer sam Fa Keita priznaje da mladi mnogo znaju: «...i mi, stari, moramo naučiti i znati da nam sadašnje spoznaje nisu urodene. Ne, znanje nije prirodno. Već mjesecima to učim». Mala Ad'jibid'ji, predstavnica trećeg naraštaja, prihvaća štrajk kao normalno stanje i okrenuta je budućnosti. Kad odraste, ona neće biti prikovana uz ognjište kao njena majka, miješat će se u »muške razgovore«, jer je zapamtila da joj je »otac rekao da će sutra muškarci i žene biti jednaki«.

Tu se izdvaja treći aspekt Sembèneovog romana, položaj žene u afričkom društvu kao specifične socijalne grupe i njena uloga u štrajku. Za žene sudjelovanje u borbi radnika znači i njihov napor da se oslobode ropskih uvjeta u kojima su živjele. Žene su bile pod dvostrukim teretom — tradicije i kolonijalne eksploatacije. Suprotno tradicionalnoj ulozi u afričkom muslimanskom društvu da budu »u sjeni«, one žive sa štrajkom i zahtijevaju aktivnije sudjelovanje. U štrajku žene iskazuju novu snagu s kojom u budućnosti treba računati. Kada odluče da pomognu, štrajkaši shvaćaju da »novo vrijeme, ako rađa drukčije muškarce, rađa, također, drukčije žene«. U nizu ženskih likova Sembène Ousmane je ocrtao njihovu podložnost (Assitan), bunt (Penda, Mame Sofi, Ramatoulaye), raskid između školovane Afrikanke i njene kulture (N'Deye Totou), ali i njeno osvješćivanje zahvaljujući štrajku.

Na djelu je osvješćivanje cijele zajednice: sve nesuglasice, sumnje, pa i izdaje, želje za odustajanjem, oskudica, surovost vojnika i čuvara režima, samo pridonose čvrstoj volji da se borba nastavi. Ne mogu je pokolebati ni religijski šefovi koji propovijedaju pokornost, ni poslanici koji su »izgurani na površinu da budu mandarini u rukama eksploatatora«. Suočeni sa svim ovim teškoćama, sudionici štrajka zadobivaju svijest o vrijednosti svoje akcije: »Tijela su oslabila, lica upala, ali ovo iskušenje postalo je za meke značajnije od iskušenja inicijacije iz vremena njihova

mladenaštva«. Sembène Ousmane podvlači usporedbu između štrajka i inicijacijskih obreda prijelaza iz dječastva u zrelo doba. Inicijacija je bila jedan od najvažnijih događaja u tradicionalnom životu: smatrajući štrajk inicijacijom važnijom od tradicionalne, smještene u šikaru i drevne običaje, afrički čovjek zaista najavljuje da je »jedno razdoblje završeno«.

Međutim, to ne znači da Sembène odbacuje u potpunosti tradicionalno i u cijelosti zagovara novo: postoji dijalektička veza između ovih dviju vrijednosti. Pisac razlučuje ono što pripada prošlosti i više ne bi trebalo naći mjestu, u budućoj Africi, van onih tradicija afričkog društva koje ne smiju biti odbačene u ime pogrešne »modernizacije« kontinenta. Kad posije za tradicionalnim simbolima i izrazima u tumačenju suvremenog života, on stvara most koji naziva začetkom nečeg novog: »Nešto se začelo u njima, kao da su se prošlost i budućnost zagrlile da bi oplodile novog čovjeka«.

Odlučnost radnika da izdrže i da se bore ojačana je bijedom i spoznajom da bi predaja značila negiranje pravednosti njihova zahtjeva. Svaka akcija, bilo da proizilazi iz životne potrebe ili iz moralne obaveze, vrednija je od ne-akcije, povlačenja u sebe i u svoj zasebni svijet. Kolektivna akcija omogućuje angažiranje svih, te se tako iz početne nesigurnosti štrajk preobražava u kolektivnu epopeju u kojoj je na djelu solidarnost radnika, seljaka, žena, i u kojoj pomoć dolazi iz mnogih afričkih zemalja, pa i od radništva u Francuskoj, što još jednom dokazuje klasni internacionalni karakter ove borbe. Širinu borbe naglasio je Sembène samom strukturom romana, opisujući događaje koji se paralelno odvijaju u tri grada: Dakar — Thiès — Bamako.

Kroz borbu se mijenjaju tradicionalni život, običaji i vjerovanja. Ali nasuprot tradicionalnom društvu koje se raspalo, koje se dezintegrira djelovanjem objektivnih okolnosti i koje može dati samo tragičnog junaka, što je u središtu romana *Božja strijela* nigerijskog književnika Chinua Achebea,⁵ Sembène Ousmane prikazuje raspad tradicionalnih struktura prije svega kao rezultat spoznaje i organizirane akcije subjektivnog faktora. Ako se u prvom slučaju — dezintegraciji — stihijno rađaju novi elementi, u drugom — organiziranoj akciji — postoji svjesna odluka, spoznaja koja nije unijeta izvana, već se do nje zajednica probila kroz vlastito revolucionarno iskustvo: »Čovjek kakav smo mi bili, mrtav je, i naš jedini spas za novi život je u stroju...«.

Za radnike je stroj značio život, ali oni više neće da budu njegovi robovi, već traže pravo da nad strojem imaju vlast i da ga koriste kao sredstvo poboljšanja vlastitih uvjeta života. Kada, međutim, Bakayoko čita telegram da su uvjeti prihvaćeni i štrajk završen, štrajkaši spoznaju da je borba dala novo značenje njihovom životu. To nije bila borba samo za zadovoljenje opravdanih ekonomskih zahtjeva i za ovladavanje strojem; krajnji cilj je podizanje novog društva koje se počelo formirati kroz proces borbe. Sembèneova poruka je jasna: slobodno i humano društvo moguće je ostvariti jedino potpunim oslobođenjem od svih oblika eksploatacije širokih narodnih slojeva — radnika i seljaštva, njihovom solidarnošću i ujedinjenjem. Zato je skupina radnika, seljaka, žena, koja iz Thiësa teče prema Dakaru u dugom maršu, nalik nezadrživoj bujici koja s povjerenjem i optimizmom struji prema budućnosti.

Široki narodni slojevi podnijeli su najveće žrtve i ponijeli najveći teret borbe: u njima Sembène Ousmane vidi budućnost Afrike. Na taj način on odgovara i u nizu afričkih romana na postavljeno pitanje: »Što dalje?«. Buntovni kolektivni junak po prvi put progovara riječ »budućnost« kao novi oblik povezanosti pojedinca i društva, u kojem se oslobađaju stvaralačke snage svakog pojedinca koji se osjeća dijelom cjeline u nastajanju — kolektivnog života. Taj će oblik omogućiti prevladavanje ekonomskih, socijalnih i političkih kriza koje potresaju moderno afričko društvo: ovaj optimizam Sembène Ousmanea proizilazi iz revolucionarne povijesne uloge radništva i seljaštva, koji su jedini sposobni da u skladu s kolektivnom sviješću izgrade humane društvene odnose.

NAPOMENE:

¹ Sembène Ousmane rođen je 1923. u Ziguinchoru — Casamance, u Senegalu. Sin ribara, nakon jednog incidenta s francuskim nastavnikom napušta školu. Bio je ribar kao otac, zatim mehaničar, zidar, a jedno vrijeme radio je na dokovima u Marseilleu. To je iskustvo prenio u prvi roman *Crni dokler*. Nakon toga slijedi niz romana i novela s najaktualnijim društvenim problemima.

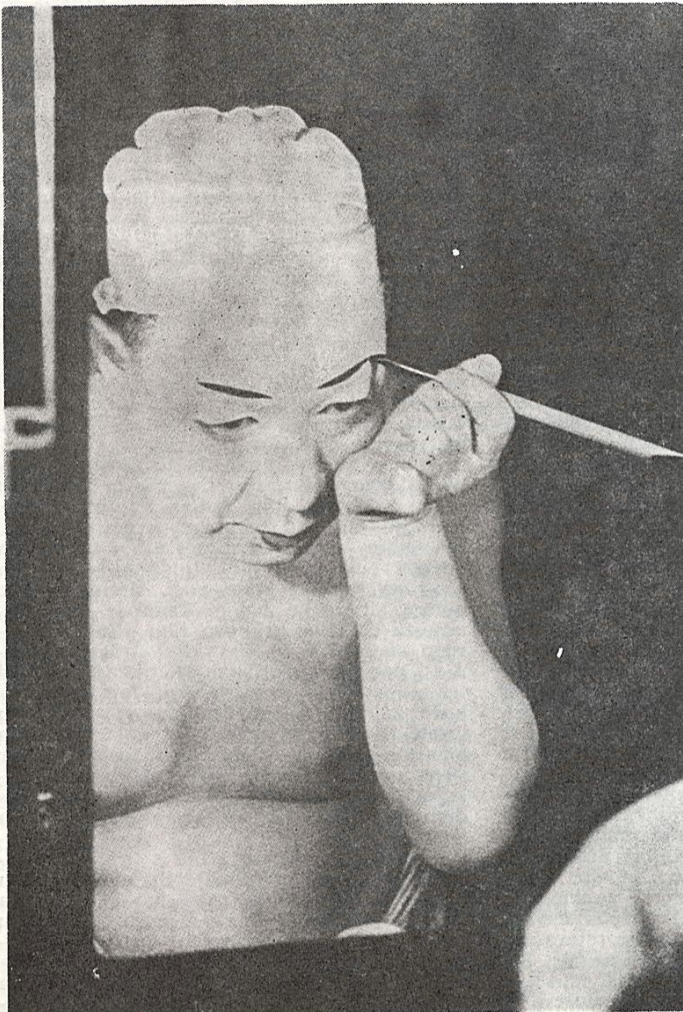
Jedan je od vodećih afričkih pisaca. Međutim, dosad kod nas nije prevedeno, a naša sredina upozнала ga je jedino kao režisera više filmova koje je snimio prema svojim romanima i novelama. Uskoro će u biblioteci »Cijeli svijet«, Udruženih izdavača, izaći roman Sembène Ousmanea *Drveni božji štapići*, što će biti prvi susret s ovim romanopiscem, a možda i poticaj za prevođenje njegovih djela.

² Da se situacija mijenja pokazuje nedavna revizija senegalskog ustava, u koji je uveden, po prvi put, pojam »nacionalnih jezika«. »Nacionalni jezici su diola, malinke, pular, serer, soninke i volof«.

³ Interview objavljen u časopisu »Jeune Afrique«, No 976/79, str. 72—76.

⁴ L'Harmattan, Présence africaine, Paris, 1964, str. 10.

⁵ Chinua ACHEBE: *Božja strela*, Beograd, Udruženi izdavači, Biblioteka »Cijeli svijet«, 1977, prev. A. i D. Mateljak.

Sminkanje glumca ONOE BAIKŌ specijaliste za ženske uloge u pozorištu KABUKI